

Reactionair of goddeloos?

De brochures van de Katholieke Actie en de CPN na de
Tweede Wereldoorlog

Stefan Smit

stefan.smit@student.ru.nl

S1048217

Begeleid door dr. L. Savenije

Inhoudsopgave

Inleiding	2
1. De Katholieke Actie na de bevrijding van Nederland	5
2. De Brochures	9
3. De inhoud van de brochures	12
3.1 De eenheidspolitiek van de CPN	12
3.2 De gedachte over een Vijfde Colonne	15
3.3 De angst voor secularisatie	19
4. Conclusie	22
Bibliografie	24
Primaire literatuur	24
Secundaire literatuur	24

Inleiding

De eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog staan ook wel bekend als de Wederopbouw. In deze tijd, bestonden er van begin af aan verschillende ideeën en visies over hoe Nederland na de oorlog letterlijk en maatschappelijk moest worden opgebouwd. Het eerste naoorlogse kabinet van Wim Schemerhorn en Willem Drees, dat als tussenkabinet werd gezien zolang er nog geen verkiezingen waren georganiseerd, ging onder het motto 'herstel en vernieuwing' de eerste maatschappelijke problemen te lijf.¹ Dit kabinet werkte onder deze politieke leus omdat zij vernieuwing als noodzakelijk achtte voor de politieke koers van Nederland.² Deze visie van vernieuwing werd echter niet door politieke partijen of maatschappelijke organisaties gedeeld, of anders ingevuld. Zij hadden namelijk een ander standpunt wat betreft de vernieuwing en politieke koers van Nederland.

Kritiek op het beleid van dit kabinet kwam in het bijzonder van de Communistische Partij Nederland (CPN), die niet was vertegenwoordigd in het kabinet, maar sinds de bevrijding wel kon rekenen op een grotere achterban, mede door een rijk verzetsverleden. De CPN mengde zich actief in het publieke debat en dat riep reacties op van andere politieke en maatschappelijke organisaties, zoals de Katholieke Actie. Deze Katholieke beweging was een lekenorganisatie die zich uitsprak over de maatschappij vanuit een katholiek perspectief, en daarbij onder andere politieke stromingen als het communisme en het fascisme sterk becommentarieerde.³

Er was in veel opzichten sprake van een *War of Ideas*, om een Amerikaans wetenschappelijk concept te gebruiken. Antullio J. Echevarria, *Director of Research* van de U.S. Army War College, definieert dit concept als een confrontatie van visies, die niet per se als een gewelddadig conflict wordt gekenmerkt, maar meer politiek, economisch en sociaal van aard is. Hij categoriseert dit concept in intellectuele debatten, ideologische oorlogen, oorlogen over religieuze dogma's en reclamecampagnes.⁴ Deze laatste categorie was kenmerkend voor Nederland in de tweede helft van de jaren 40. Politieke partijen als de CPN, en maatschappelijke organisaties als de Katholieke Actie, gingen met elkaar het debat aan, bijvoorbeeld door via brochures hun standpunten en ideeën te verkondigen binnen de samenleving.

Binnen de context van herstel en vernieuwing in de tweede helft van de jaren '40 bestond dus een *War of Ideas*. Aan de hand van de wijze waarop de Katholieke Actie zich uitsprak over de Communistische Partij Nederland kan dit worden blootgelegd en onderzocht. Het is daarbij waardevol om te onderzoeken welk standpunt de Katholieke Actie innam ten opzichte van de CPN. Zijn hieruit

¹ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 2011) 54.

² *Ibidem*, 57.

³ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994)

⁴ Antullio J. Echevarria, *Wars of Ideas and the War of Ideas* (Carlisle 2008) 3.

bijvoorbeeld bepaalde thema's af te leiden? En waarom namen zij een duidelijk standpunt in tegen de CPN na de Tweede Wereldoorlog?

Dit onderzoek heeft daarom een brochurereeks van de Katholieke Actie als casus gekozen. Brochures werden namelijk, zoals eerder beschreven, dikwijls uitgegeven na de Tweede Wereldoorlog en biedt een gelegenheid om de standpunten van de Katholieke Actie bloot te leggen. Deze brochurereeks is in 1947 gepubliceerd onder de naam 'smalle boekjes', en was gericht tegen de CPN en het communisme als geheel. De hele brochurereeks kan worden geraadpleegd in het Katholiek Documentatiecentrum te Nijmegen. Om de *War of Ideas* in Nederland meer concreet te maken, wordt tijdens de analyse van de brochurereeks, ook drie brochures van de CPN besproken en hoe deze zich verhouden ten opzichte van Katholieke Actie.

De *War of Ideas* is geen prominent concept in de Nederlandse literatuur wat betreft de tweede helft van de jaren '40. Een historicus die wel politieke ideeën direct na de Tweede Wereldoorlog heeft onderzocht is Bram Mellink. Deze historicus aan de Universiteit van Amsterdam heeft de kritiek van neoliberalen op de opkomende verzorgingsstaat onderzocht, en spreekt hierin ook van een ideeënstrijd van 1945 tot ongeveer 1958.⁵

Er zijn niet veel onderzoeken gedaan naar de Katholieke Actie als organisatie en de propaganda die is uitgevoerd, mede door de complexiteit als organisatie en omdat historici moeite hebben met het plaatsen van de organisatie en haar ontwikkelingsgang.⁶ Een historicus die indirect heeft geschreven over de Katholieke Actie en hun houding ten opzichte van communisten is Paul Luykx. In zijn dissertatie schreef hij over de 'Actie voor God'. Dit was een katholieke organisatie die zich al vóór de Tweede Wereldoorlog sterk maakte tegen het communisme, door bijvoorbeeld brochures uit te brengen, en na de Tweede Wereldoorlog tot de Katholieke Actie ging behoren.⁷

Peter de Haan is een historicus die een algemene geschiedenis heeft geschreven over de Katholieke Actie. De complexiteit van de Katholieke Actie en de enigszins losse structuur van organisatie is hierin terug te zien. Peter de Haan heeft namelijk per dioceses, ook wel een bisdom, een analyse moeten maken over hun rol in de Katholieke Actie.⁸ Hij benoemt in zijn dissertatie weliswaar de brochurereeks van de Katholieke Actie, maar bespreekt niet de inhoud.⁹

Het functioneren van de CPN in de tweede helft van de jaren '40 is nog niet eerder onderzocht vanuit het perspectief van een *War of Ideas*. De propaganda is voornamelijk onderzocht vanuit het

⁵ Bram Mellink, 'Politici zonder partij. Sociale zekerheid en de geboorte van het neoliberalisme in Nederland', *BMGN Low Countries Historical Review* 132:4 (2017) 25-52.

⁶ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 10.

⁷ Paul Luykx, *De actie 'Voor God' 1936-1941. De katholieke elite in het offensief* (Nijmegen 1978).

⁸ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994). 13.

⁹ *Ibidem*, 139.

perspectief van inlichtingendiensten. Twee auteurs die een boek over een particuliere inlichtingendienst hebben geschreven zijn Cees Wiebes en Bob de Graaff. Beiden zijn gespecialiseerd in inlichtingendiensten en hebben meerdere publicaties hierover gedaan.¹⁰ Hun boek gaat over de Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland, een particuliere anticommunistische inlichtingendienst, met veel vrijwilligers, die onderzoek deed naar de activiteiten van de CPN.¹¹

Iemand die dit veld aanvult is M. D. Boogaarts. Deze ex-medewerker van het centrum voor parlementaire geschiedenis (CPG) schreef over het Nederlands instituut steun voor wettelijk gezag, een instituut dat onder Louis Beel was samengesteld uit meerdere particuliere bewegingen met rechtse signatuur die politieke vernieuwingsbewegingen wilden tegen gaan. Een belangrijke opmerking die Boogaarts in zijn stuk maakte was dat anticommunistische maatregelen niet één periode kende. Vanaf de oprichting van de Communistische Partij Nederland tot aan de oprichting van GroenLinks zijn er meerdere periodes geweest waarin anticommunisme een 'heet' punt kende.¹²

De hierboven geschetste historiografie laat zien dat de contraire ideeën van de CPN ook zorgden voor bepaalde maatregelen vanuit de overheid. Er is voornamelijk gekeken naar de binnenlandse veiligheidsdienst, de Nederlandse overheid en particuliere inlichtingendiensten die door de overheid werden gesteund. Dit onderzoek probeert een aanvulling te geven door te analyseren hoe instituten zich hebben uitgelaten over communisten die officieel geen onderdeel zijn geweest van de overheid. De Katholieke Actie is ook daarom een waardevol vertrekpunt om uiteen te zetten hoe vanuit de lekenorganisatie werd gedacht over de CPN. Een andere reden om de Katholieke Actie als vertrekpunt te gebruiken is vanwege het anticommunisme, dat al voor de Tweede Wereldoorlog in verschillende vormen aanwezig was binnen de Katholieke Kerk.

Dit onderzoek zal zich uiteindelijk met de volgende hoofdvraag bezighouden: waarom begon de Katholieke Actie, door middel van een brochurereeks, zich in 1947 uit te spreken over de CPN? Deze vraag is zo geformuleerd omdat het inzicht kan bieden in welke houding de Katholieke Actie aannam ten opzichte van de CPN en Nederlandse communisten. In dit onderzoek zal eerst een algemene geschiedenis van de Katholieke Actie worden gegeven na de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens worden de brochures van achtergrondinformatie voorzien, en daarna begint de analyse van de brochurereeks.

¹⁰ Zie voor rol Binnenlandse Veiligheidsdienst in de Koude Oorlog: Cees Wiebes, *Samen met de CIA. Operaties achter het IJzeren Gordijn* (Amsterdam 2016).

¹¹ B.G.J. de Graaff en C. Wiebes, "Beunhazerij op het gebied van bestrijding van het communisme". De Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland en het streven naar een overheidsmonopolie op inlichtingen- en veiligheidsgebied' in: J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* ('s Gravenhage 1992) 147-162, aldaar 150.

¹² M.D. Boogaarts, 'De Nederlandse reacties op Praag 1948' in: Bob de Graaf en Cees Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 48-82, aldaar 48.

1. De Katholieke Actie na de bevrijding van Nederland

De Katholieke Actie in Nederland hield een deelname van leken aan het apostolaat, oftewel de kerkelijke hiërarchie, in. Leken zijn hierin Nederlandse niet-geestelijken die gebonden zijn aan een kerk. De kerk probeerde hiermee het godsdienstige leven in de maatschappij te stimuleren en van leken werd ook verwacht om dit godsdienstige leven te verkondigen.¹³ De Katholieke Actie begon in Nederland in 1934 vorm te krijgen door het rapport van G. Pizzardo, de vertegenwoordiger van de paus wat betreft de Katholieke Actie. Daarvoor waren al eerder tevergeefs aansporingen gedaan vanuit het Vaticaan om een Katholieke Actie op te richten in Nederland. Het rapport van Pizzardo zorgde daarentegen wel voor een stimulans in het organiseren van de Katholieke Actie.¹⁴

Het rapport liet namelijk blijken dat in Nederland een gebrek was aan eenheid binnen de Katholieke Actie, en dat deze eenheid nu nodig zou zijn vanwege een groeiende aanhang van fascistische, nationaalsocialistische en communistische stromingen in Nederland.¹⁵ Door het creëren van eenheid kon een sterker geluid worden gemaakt tegen deze politiek-ideologische stromingen. In 1936 werd uiteindelijk toch besloten dat elk diocees, oftewel een bisdom, de inrichting van de Katholieke Actie zelf mocht bepalen. De verschillende bisdommen werden het namelijk niet eens over de invulling van deze eenheid binnen de Katholieke Actie.¹⁶

In de inleiding werd benoemd dat de Katholieke Actie in Nederland werd opgericht om radicale stromingen als het communisme tegen te gaan. De relatie tussen de Heilige Stoel en het communisme was voor de Tweede Wereldoorlog al problematisch. Vanaf de Russische revolutie werd de Russisch-orthodoxe kerk namelijk van hun positie ontheven en werden zij in fases vervolgd.¹⁷ Het Vaticaan maakte in 1938 door middel van de encycliek 'Divini Redemptoris', duidelijk hoe ze stonden tegenover de in 1917 opgerichte seculiere grootmacht: 'Het communisme is een systeem vol dwaling en bedrog, evenzeer in strijd met de door God openbaarde waarheden als met de menselijke rede; een systeem dat de grondslagen van de menselijke samenleving vernietigt en de sociale orde omverwerpt'.¹⁸

Na de Tweede Wereldoorlog wordt het draagvlak groter voor een landelijke leiding van de Katholieke Actie, om meer eenheid te creëren. Dit had waarschijnlijk te maken met groeiende politieke partijen, zoals de CPN en PvdA, die andere ideeën hadden over de samenleving dan de katholieken. Maar ook

¹³ Landelijk centrum van de Katholieke Actie, https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/kerkelijk-godsdienstig-leven/archieven_van/archieven_i/landelijk_centrum/ (geraadpleegd op 10 juni 2020)

¹⁴ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 31.

¹⁵ Ibidem, 32.

¹⁶ Ibidem, 48.

¹⁷ Jan Bank, *God in de oorlog. De rol van de Kerk in Europa 1939-1945* (Londen 2015) 20-21.

¹⁸ Ibidem, 78-79.

in het kader van 'herstel en vernieuwing', stond de Katholieke Actie ook voor een herwaardering van katholieke waarden. Na het besluit van de bisschoppen op 8 juni 1936, was inmiddels in de vijf bisdommen van Nederland (bisdom Groningen-Leeuwarden en Rotterdam zijn in 1956 opgericht) een Katholieke Actie opgericht, en in 1941 achtten de directeuren van de diocesen de tijd rijp voor een nationale leiding van de Katholieke Actie.¹⁹

Deze roep in 1941 voor een nationale leiding, had zeer waarschijnlijk te maken met de Bezetting. Door middel van een sterke nationale leiding, kon de Katholieke Actie beter worden georganiseerd en werd de reikwijdte groter. Toen in 1945 Nederland bevrijd was van de bezetter, werden concrete gesprekken gevoerd over een nationale leiding. Deze nieuwe nationale leiding zou bestaan uit de diocesane directeuren en voorzitters, en een dagelijks bestuur, samengesteld uit twee geestelijken en twee leken.²⁰

In september 1945 werd al een eerste brochure gedrukt door het bisdom van Haarlem over de standpunten en visie van de Katholieke Actie. In deze brochure wordt duidelijk dat de Katholieke Actie een lekenbeweging wilde worden, en daarmee een brede groep uit de bevolking wilde aanspreken. Met een lekenbeweging wordt bedoeld dat ook katholieken buiten de geestelijkheid zich moesten inzetten voor het woord van God, en daarmee ook voor de hiërarchie.²¹ Er werd van deze leken verwacht dat ze apostolisch werk verrichtten. Dit betekent dat ze het woord van God zouden verspreiden zoals de kerkelijke hiërarchie dit bedoelt, ook wel de geestelijkheid in Nederland en het Vaticaan.²²

De nieuwe Landelijke Leiding presenteerde zich in september 1945 aan Nederland bij een landelijke persconferentie in Utrecht. Deze persconferentie maakte duidelijk wat het doel zou zijn van de Katholieke Actie. Tijdens deze persconferentie uitte voorzitter Tellegen zijn zorgen over de situatie van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. Als gevolg van de oorlog bevond Nederland zich nu op een hellend vlak, en moest de strijd worden aangeboden tegen bandeloosheid, leugen en bedrog in het gezinsleven. De katholieke pers en de sociale en godsdienstige organisaties dienden hierbij hun verantwoordelijkheid te nemen door deel te nemen aan deze nieuwe plannen van de landelijke Katholieke Actie.²³

Op 20 september 1945 werd een tweede persconferentie gegeven. Opmerkelijk aan deze persconferentie was dat buiten het bestuur en leden van de landelijke leiding van de Katholieke Actie, ook politieke hoogwaardigheidsbekleders aanwezig waren. Een van deze hoogwaardigheidsbekleders

¹⁹ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 111.

²⁰ Landelijk centrum van de Katholieke Actie, https://www.ru.nl/kdc/bladeren/archieven-thema/subpagina-archieven-thema/kerkelijk-godsdienstig-leven/archieven_van/archieven_i/landelijk_centrum/ (geraadpleegd op 10 juni 2020)

²¹ Dr. L. Buys en Dr. H. Boelaars, *De Katholieke Actie* (Voorhout 1946) 27.

²² Ibidem, 27.

²³ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 114.

was Louis Beel, die een jaar later minister-president zou worden van het eerste naoorlogse gekozen kabinet Beel I, en nu als minister van Binnenlandse Zaken functioneerde binnen het kabinet Schemerhorn-Drees.²⁴

De Katholieke Actie kreeg dus ook steun van de regering. Louis Beel betuigde namelijk namens het kabinet Schemerhorn-Drees zijn instemming met het beleid van de Katholieke Actie. Deze instemming kwam volgens Louis Beel voort uit de meerdere overeenkomsten tussen het beleid van het kabinet en de Katholieke Actie. De Katholieke Actie was net als Schemerhorn van mening dat het 'scheppen van nieuwe vormen waarin de wezenlijke geestelijke waarden die ons volksleven door de eeuwen heen hebben gedragen en beheerst' een belangrijk uitgangspunt moest zijn in het naoorlogs beleid'.²⁵

Het is opmerkelijk dat het kabinet van Schemerhorn en Drees hun steun uitsprak voor de Katholieke Actie. Wim Schemerhorn wilde namelijk juist af van de verzuilde politiek en maatschappij.²⁶ Dat het kabinet toch hun steun uitsprak heeft wellicht te maken met twee oorzaken. De morele en zedelijke ontaarding, dat een van de punten van kritiek was vanuit de Katholieke Actie, werd breed gedragen in politieke kringen en over de bestrijding hiervan bestond brede politieke en maatschappelijke consensus.²⁷ Een tweede oorzaak kan zijn dat het kabinet door hun steunbetuiging draagvlak wilde creëren onder katholieke deel van Nederland.

Deze nieuwe landelijke leiding wilde zich dus, in tegenstelling tot vóór de Tweede Wereldoorlog, op maatschappelijk vlak manifesteren. Dit had waarschijnlijk te maken met de groeiende aanhang van sociaaldemocraten en communisten na de Tweede Wereldoorlog. Een Landelijke Leiding met een gestructureerde organisatie zou een tegenwicht kunnen bieden tegen deze groeiende politieke stromingen. Via deze weg probeerde de Katholieke Actie ook meer leken aan te spreken op hun taak in de maatschappij.

Vanaf de Tweede Wereldoorlog begon de Landelijke Leiding van de Katholieke Actie met het ontwerpen van het jaarprogramma, waarbij de nadruk werd gelegd op 'geestelijke opbouw'. Het doel was om dit jaarprogramma in samenwerking met standsorganisaties en godsdienstige verenigingen ten uitvoer te brengen. Concrete aandachtspunten bij het eerste naoorlogse jaarprogramma waren de verdieping van de godsdienstige kennis, het herstel van de gezonde zeden, de eerbied voor recht en wet, de vorming van het gezin en de waardering van arbeid als dienst van de gemeenschap.²⁸

²⁴ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 116.

²⁵ Ibidem, 117.

²⁶ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 2011) 54.

²⁷ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 117.

²⁸ Ibidem, 135.

De verschillende diocesen werden ook geacht brochures uit te brengen over landelijke en diocesane onderwerpen en deze diocesen waren dan ook zelf verantwoordelijk voor de tekst en uitleg van het jaarprogramma voor de plaatselijke parochies.²⁹ Via de diocesen werden ook de leken bereikt met deze brochures. De brochures die hiervoor werden gedrukt gingen voornamelijk over het 'gezond' gezins- en volksleven. Vervolgens konden de leden van een kerk worden ingeschakeld bij de organisatie van bijeenkomsten voor gehuwden en verloofden.³⁰

Uit het eerste jaarprogramma blijkt dus ook dat de Katholieke Actie zich niet alleen sterk maakte tegen politiek-ideologische stromingen. De aandacht voor godsdienstige kennis, herstel van gezonde zeden en het gezinsleven, kan duiden op een algehele neergang van katholieke waarden. De opkomst van de CPN was hierin ook een gevaarlijke factor, mede door hun kritiek op de katholieke kerk en hun groeiend aantal leden, werden zij als een gevaar gezien voor de katholieke waarden.

In navolging van het eerste jaarprogramma na de Tweede Wereldoorlog, werd voor het jaar 1947-1948 een nieuw jaarprogramma ontworpen door de Landelijke Leiding, met de titel: 'Reddend Christendom, waar nog sterker dan voorheen de nadruk werd gelegd op de geestelijke toestand van Nederland.'³¹ In dit jaarprogramma nam ook de bestrijding van het communisme een grote plaats in.³² Het is zeer waarschijnlijk dat in het licht van dit jaarprogramma de brochurereeks werd uitgebracht die in dit onderzoek wordt geanalyseerd.

²⁹ Peter de Haan, *Van volgzaam elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994) 135.

³⁰ *Ibidem*, 136.

³¹ *Ibidem*, 137.

³² *Ibidem*, 139.

2. De Brochures

De inhoud van de KA-brochures is eigenlijk in drie ontwikkelingen terug te zien, die kenmerkend zijn voor de tijd na de Tweede Wereldoorlog. Deze ontwikkelingen zijn de eenheidspolitiek van de CPN, de gedachtes van een Vijfde Colonne en de angst voor secularisatie binnen de maatschappij. In het volgende hoofdstuk wordt hier een diepere analyse van gegeven. Dit hoofdstuk gaat zich richten op de achtergrond van de brochures.

De brochurereeks van de Katholieke Actie stond ook wel bekend als de 'smalle boekjes'. Dat deze zo werden benoemd heeft naar alle waarschijnlijkheid te maken met de omvang van de brochures en de grootte. De brochures uit de brochurereeks bevatten namelijk gemiddeld zo'n 30 bladzijdes en zijn qua grootte maar 9 bij 15 centimeter. Deze brochurereeks bestaat uit tien brochures. In dit onderzoek zijn acht van de tien brochures geanalyseerd. Vanwege praktische redenen konden twee van de tien brochures niet worden geanalyseerd, dit zijn de brochures: 'Brieven aan een jonge communist' en 'Communisme en de arbeid'.

De geschiedenis van deze brochures brengt ons naar een katholieke groepering van voor de oorlog: de 'Actie voor God'. Dit in 1936 opgerichte actiecomité was een groepering bestaande uit leken en geestelijken. Zij zagen het geloof bedreigd door verschillende ontwikkelingen in de maatschappij, maar '... het eerste gevaar, het grootste en het meest algemene gevaar is het communisme in al zijn vormen en graden ...'.³³ In tegenstelling tot de Katholieke Actie stelde de Actie voor God bij de oprichting de bestrijding van het communisme als een centraal punt in hun activiteiten.

In 1933 begon uitgever Kinheim in Heiloo, die ook staat vermeld op de brochures die in dit onderzoek worden geanalyseerd, met het uitgeven van katholieke brochures. Deze brochures werden door de uitgever de 'smalle boekjes' genoemd. Met een omvang van ongeveer 30 pagina's waren de thema's bij deze brochures voornamelijk het devotieleven, geloofsleer, heiliglevens en de katholieke kerk.³⁴ De prijs voor een brochure was 10 cent. Het doel van de reeks werd in een prospectus omschreven als 'op zo ruim mogelijke schaal verspreiden van goedkope brochures op godsdienstig gebied in de ruimste zin, ter verdieping van de kennis der katholieke waarheid op elk terrein'.³⁵

Toen de Actie voor God werd opgericht, zagen zij deze brochures van Kinheim als een waardevol middel voor het verspreiden van hun standpunten, en gingen dus samenwerken met de uitgever. De Actie voor God achtte geschreven teksten namelijk als een belangrijk middel in het realiseren van haar doelstellingen. Ook de omvang van de brochures had hen waarschijnlijk

³³ P. Luykx, *De actie 'voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief* (Nijmegen 1978) 30.

³⁴ *Ibidem*, 49.

³⁵ *Ibidem*, 49.

aangesproken. De Actie voor God wilde namelijk, om een zo breed mogelijk publiek aan te spreken, dat de brochures qua inhoud op de oppervlakte bleef en dat pakkende titels werden gebruikt.³⁶

Het is om twee redenen aannemelijk om te zeggen dat de brochures over het communisme, die in dit onderzoek centraal staan en in opdrachten van de Katholieke Actie zijn uitgegeven, behoren tot de 'smalle boekjes' die de Actie voor God al vóór de oorlog publiceerde. Op de eerste pagina van het eerste nummer over de reeks van het communisme staat namelijk bovenaan dat de brochure het 92^e nummer is van de 'smalle boekjes'.

Daarbij staat op elke eerste pagina van een brochure over het communisme dat deze in opdracht is gedaan van de Katholieke Actie en is uitgegeven door Kinheim uitgeverij uit Heiloo, dezelfde uitgeverij die vóór de Tweede Wereldoorlog nog brochures publiceerde voor de Actie voor God onder de naam 'smalle boekjes'. Ten tweede vermeld Paul Luykx in zijn boek dat de Actie voor God in 1945 onder de Katholieke Actie gaat vallen.³⁷ De publicatie van de 'smalle boekjes' viel dus vanaf 1945 onder de Katholieke Actie, en werd nog steeds uitgegeven door Kinheim.

De criteria van de vormgeving van de brochures, zijn ook door de Katholieke Actie in zekere zin aangehouden. Net als de Actie voor God, vond de Katholieke Actie dat de brochures niet te omvangrijk moesten zijn, moesten bestaan uit een pakkende titel en sprekende kaft. Op de kaft van het eerste nummer van de brochurereeks over het communisme, staat bijvoorbeeld een kwijlende rode wolf afgebeeld die zich ontdoet van een schapehuid en enigszins een wilde blik heeft. Boven de rode wolf staat 'CPN'. De officiële titel van het eerste nummer is ook gelijk duidelijk: 'CPN: een wolf in schaapskleren'.

Een ander voorbeeld is de achtste brochure, genaamd 'de Vijfde Colonne'. Op de kaft staat rechtsboven een hamer en sikkel, met daaronder het omcirkelde woord 'Kremlin'. Vervolgens zijn er allerlei rode pijlen te zien die vanuit 'Kremlin', wijzen naar de woorden Helsinki, Amsterdam, Berlijn, Parijs, Wenen, Boedapest en Rome. Bij deze pijlen zijn ook weer de hamer en sikkel afgebeeld. Het is duidelijk dat de Katholieke Actie met deze illustratieve en kleurrijke elementen, die dus ook al door de Actie voor God werd ingezet, werd gebruikt om een breed publiek aan te spreken.

In hoeverre deze brochurereeks van Katholieke Actie meerdere lagen in de samenleving bereikte valt te betwisten. Het taalgebruik van de brochures is bijvoorbeeld redelijk helder en direct. In 'CPN: een wolf in schaapskleren' wordt bijvoorbeeld helder verwoord dat 'het zogenaamde streven naar eenheid van de leiding der CPN louter camouflage is, dat deze leiding hiermee haar politieke bijbedoelingen wil verbergen'.³⁸ De Katholieke Actie wilde met dit soort zinnen de lezer duidelijk

³⁶ P. Luykx, *De actie 'voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief* (Nijmegen 1978) 34.

³⁷ Ibidem, 390.

³⁸ Katholieke Actie, *CPN: een wolf in schaapskleren* (Alkmaar 1947) 3.

maken hoe zij echt dachten over de CPN en gebruikte hiervoor bijvoorbeeld geen complexe zinsconstructie.

Daarentegen zijn de onderwerpen in deze brochurereeks waarschijnlijk geen onderwerpen die door de armere lagen in de samenleving veelvuldig werden besproken. Zo wordt in de brochure 'Tweede Front' uitgebreid ingegaan over de materialistische grondslagen van de CPN en het communisme, en in de brochure 'De Vijfde Colonne' staat de geschiedenis van de Sovjet-Unie centraal en welk beleid vanuit Moskou werd gevoerd om invloed uit te oefenen op Europese communistische partijen. Dit soort thema's werden waarschijnlijk door meerdere lagen in de samenleving niet begrepen of als boeiend ervaren. De reikwijdte van deze brochurereeks is dus discutabel.

De CPN publiceerde ook brochures na de Tweede Wereldoorlog. In het kader van dit onderzoek zijn drie brochures uitgekozen die zijn uitgegeven door dagblad de Waarheid en uitgeverij Pegasus. De brochures die zijn uitgegeven door de Waarheid en in dit onderzoek worden besproken zijn 'Het communisme in opmars', een rede van Paul de Groot, en 'De moraal van het communisme', geschreven door CPN-lid Fred Schoonenberg. De Waarheid begon, met zijn eerste editie op 23 november 1940, als illegale communistische verzetskrant in de Tweede Wereldoorlog.³⁹ Na de oorlog gaat de krant als partijkrant en uitgever functioneren voor de CPN en is het ook voor korte tijd de grootste krant van Nederland.⁴⁰

In 'Het communisme in opmars' staat de rede die door Paul de Groot, de naoorlogse partijleider van de CPN, was gegeven tijdens de landelijke conferentie van de CPN op 23 november 1946. In de brochure staat uitgeschreven hoe Paul de Groot denkt over de binnenlandse en buitenlandse politieke toestand, en welke taak hiervoor bij de CPN is weggelegd. 'De moraal van het communisme' is meer een politiek-filosofisch van aard. In de brochure is uiteengezet wat de implicaties zijn van het marxisme en welk moraal hierin schuilt. Vervolgens wordt het marxisme ook vergeleken met andere filosofische stromingen. Deze brochure is ook een rede, uitgesproken door Fred Schoonenberg tijdens een partijcongres op 28 december 1947.

De derde CPN-brochure die in dit onderzoek wordt meegenomen is 'de weg naar een nieuwe wereld' van J. Harmsen. In deze brochure staat betrekkelijk uitgebreid uiteengezet wat de strijd van de arbeiders zou moeten zijn. Een hoofdstuk is gewijd aan de kapitalistische maatschappij en wat hieraan niet deugd, vervolgens wordt de potentiële socialistische en communistische maatschappij besproken en tot slot wordt een hoofdstuk gewijd aan wat arbeiders kunnen doen om deze kapitalistische maatschappij omver te werpen. Pegasus was de uitgever van deze brochure. Pegasus

³⁹ Jan-Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000) 177.

⁴⁰ Dick Engelen, *Frontdienst. De BVD in de Koude Oorlog* (Den Haag 2007) 15.

bestaat nu nog steeds en geeft boeken uit over Russisch en ander Oost- en Midden-Europese talen en culturen.⁴¹

3. De inhoud van de brochures

Zoals al eerder benoemd, bleek uit de analyse dat er drie thema's op verschillende manieren terugkomen in de brochurereeks van de Katholieke Actie. Deze thema's waren de eenheidspolitiek van de CPN, de gedachtes van een Vijfde Colonne en de angst voor secularisatie binnen de maatschappij. In dit hoofdstuk wordt dieper op deze thema's ingegaan. De thema's worden in deze volgorde besproken, omdat de brochurereeks ook deze volgorde aanhoudt.

3.1 De eenheidspolitiek van de CPN

Het begin van de eenheidspolitiek van de CPN, is te herleiden naar de brochure 'Om Neêrlands Toekomst', waarin de CPN had geformuleerd hoe Nederland na de Tweede Wereldoorlog eruit zou moeten zien. In de brochure werd aangegeven dat veranderingen na de oorlog alleen konden plaatsvinden als alle arbeiders zich eensgezind zouden opstellen. Daarnaast werd ook een beroep gedaan op katholieke en protestantse arbeiders in de vakbeweging: 'In de vakbeweging moeten geloovigen en ongeloovigen elkanders wereldbeschouwing buiten discussie houden, elkaars gevoelens op dit gebied respecteren. Op deze wijze moet een grotere eenheid en een grotere macht tot stand worden gebracht'.⁴² De CPN wilde hier dus duidelijk gelovige arbeiders aanspreken om daarmee een breder electoraat te vormen na de bevrijding.

In navolging van de geformuleerde ideeën in de brochure, en de groeiende populariteit na de Tweede Wereldoorlog door hun rol in het verzet, wilde de naoorlogse partijsecretaris Paul de Groot veranderingen doorvoeren binnen de partij. Op 12 mei 1945 kwam de partijleiding, waarin Paul de Groot inmiddels was geïnstalleerd, naar buiten met een verklaring dat zij streefden naar één socialistische arbeiderspartij en een eenheidsvakbeweging. De partijleiding diende volgens Paul de Groot plaats te maken voor een nieuwe partij. Voor deze nieuwe partij, die dus op electoraal gebied meer mensen moest aanspreken, werd de Vereniging van de Vrienden van de Waarheid opgericht.⁴³

⁴¹ <https://www.pegasusboek.nl/>

⁴² Om Neêrlands Toekomst, <https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view/om-ne-rlands-toekomst?facets%5BcollectionStringNL%5D%5B%5D=Illegale+pamfletten+en+brochures&coll=ngvn&maxperpage=4&page=5&identifier=NIOD02%3A047832835> 125.

⁴³ Max van Wezel en Anet Bleich, *Ga dan zelf naar Siberië! Linkse intellectuelen in de Koude Oorlog* (Amsterdam 1978) 57.

De oprichting van deze vereniging zorgde echter voor oppositie binnen de partij, onder leiding van Wim van Exter. Deze oppositie bestond voornamelijk uit de 'oude garde' en zag geen heil in de brede socialistische beweging die Paul de Groot wilde bewerkstelligen. Na een partijcongres op 21 juli 1945 werd uiteindelijk toch de CPN heropgericht.⁴⁴ Dit nam niet weg dat het streven naar eenheid ook niet meer tot het beleid van de heropgerichte CPN behoorde. Na het partijcongres werd een manifest gepubliceerd waarin werd gesteld dat de werkelijke eenheid van alle socialistische en democratische krachten kon ontstaan bij een gedisciplineerde partij.⁴⁵

Wat betreft deze eenheidspolitiek wordt in brochure nr. 92 van de Katholieke Actie ook 'Om Neêrlands Toekomst' aangehaald. Met name de tegemoetkoming naar gelovige arbeiders is schijn volgens de brochure. Daarin zou de CPN tegenstrijdig zijn. Volgens de brochure strookt het niet dat volgens de beginselen van de partij een gelovige lid mag zijn van de CPN, maar vervolgens niet kritiek mag uiten over het beleid van de CPN. Volgens de brochure is de houding van de CPN tegenover katholieken helemaal niet veranderd, omdat de beginselen van de CPN niet deugen.⁴⁶

Opvallend is dat in de CPN-brochure: 'De moraal van het communisme' geen onderscheid wordt gemaakt tussen een gelovige en ongelovige arbeider: 'Wij voeren geen discussie over het geloof; wij zijn van mening, dat gelovige en niet-gelovige arbeiders kameraden zijn in de strijd'.⁴⁷ Volgens de brochure is het daarentegen niet het geloof, maar de katholieke kerk waar de CPN kritisch over is.⁴⁸ In deze brochure staat eigenlijk beschreven wat de Katholieke Actie in brochure n. 92 onderuit probeert te halen. Door de kloof te verzachten tussen gelovigen en ongelovigen, probeert de CPN ook de toenadering te zoeken naar gelovige arbeiders. De kerk als instituut is in deze hetgeen waar de CPN zich op richt, niet de gelovigen.

De CPN-brochure gaat verder door te breken met deze verdeling van gelovige en ongelovige. Waar de kerk een onderscheid zou maken tussen een gelovige en ongelovige, is dit voor de communisten anders: 'Niets is minder waar! Er zijn inderdaad twee kampen, die van de vooruitgang en van de reactie; de grenzen hiervan lopen dwars door het gelovige deel der mensheid heen'.⁴⁹ Opvallend is dat de kerk als reactionair wordt bestempeld in de ogen van CPN. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het beeld van de in gang gezette communistische beweging die de CPN wilde creëren na de Tweede Wereldoorlog, door middel van de eenheidspolitiek. Kritiek vanuit de kerk op deze eenheidspolitiek werd derhalve als reactionair bestempeld.

⁴⁴ Jan-Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000) 250-252.

⁴⁵ Max van Wezel en Anet Bleich, *Ga dan zelf naar Siberië! Linkse intellectuelen in de Koude Oorlog* (Amsterdam 1978) 58.

⁴⁶ Katholieke Actie, *CPN. Een wolf in schaapskleren* (Alkmaar 1947) 11.

⁴⁷ Fred Schoonenberg, *De moraal van het communisme* (Amsterdam 1948) 21.

⁴⁸ *Ibidem*, 21.

⁴⁹ *Ibidem*, 21.

Deze eenheidspolitiek, en de toenadering naar gelovigen wordt in de politieke rede van Paul de Groot ook benadrukt: "Terzelfdertijd moeten wij volhardende pogingen doen om de katholieke werkers, arbeiders en arme boeren en middenstanders, vooral op het economisch terrein van de vakbeweging, los te maken van hun reactionaire leiding en met ons in de actie te verenigen".⁵⁰

De Eenheidsvakcentrale, die tijdens de Tweede Wereldoorlog de eenheidsvakbeweging heette, had ook een belangrijke rol binnen de eenheidspolitiek van de CPN. Communisten waren de grootste initiatiefnemers van de beweging en na de oorlog was voor hen de arbeidersklasse de prioriteit. Zij steunde in de twee jaar na de oorlog veel omvangrijke stakingen en trok daarmee ook de aandacht van veiligheidsdiensten. Alhoewel niet officieel onderdeel van de CPN, was de Eenheidsvakcentrale wel gelieerd aan de CPN. Leden van de Eenheidsvakcentrale traden regelmatig op als gastspreker bij partijcongressen van de CPN, toespraken van de CPN werden gepubliceerd in de *Waarheid*, het communistische dagblad, en de voorzitter en secretaris van de Eenheidsvakcentrale waren beiden lid van de CPN.⁵¹

In de brochure 'Eenheidsvakbeweging: de comediant' wordt duidelijk gemaakt dat de eenheidsvakbeweging niet meer dan een politiek drukmiddel is voor de communisten. Hierin wordt een voorbeeld aangehaald dat de eenheidsvakbeweging met grootschalige stakingen dreigde indien de communisten hun zin niet kregen in de kwestie over Indonesië. Daarbij zouden mensen niet moeten meegaan in de beoogde eenheid van de eenheidsvakbeweging. Deze eenheidspolitiek zou men afleiden van het eigenlijke doel van de eenheidsvakbeweging: macht. 'Het gaat namelijk niet om wat de komedianten van de Eenheidsvakcentrale *zeggen* dat ze willen, maar wat ze werkelijkheid bedoelen'.⁵²

Deze bredere ontwikkeling van eenheidspolitiek is ook op meerdere partijen en bewegingen te betrekken, zoals de Nationale volksbeweging en de toenmalige SDAP. In de naoorlogse SDAP waren leden van mening dat de niet-orthodoxe, maar verkalkte marxistische politiek moest worden losgelaten. Daarvoor in de plaats zou een concrete socialistische politiek moeten komen, die wetenschappelijk verantwoord was. In deze socialistische politiek stond sociale gerechtigheid en de vrijheid van de menselijke persoonlijkheid centraal. Na de oprichting van de Partij van de Arbeid in 1946 stonden zij voor een sociaaldemocratie die ideologische verschillen bij elkaar moesten brengen.⁵³

De nationale volksbeweging was na de Tweede Wereldoorlog een politieke en maatschappelijke organisatie die stond voor vernieuwing en eensgezindheid. Zij stonden voor een

⁵⁰ Paul de Groot, *Het communisme in opmars* (Amsterdam 1946) 24.

⁵¹ G.T. Witte, 'Bevangen door de eenheidskoorts. De Eenheidsvakcentrale en de binnenlandse veiligheid' in: Bob de Graaf en Cees Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 11-31, aldaar 17, 20 en 21.

⁵² Katholieke Actie, *Eenheidsvakbeweging. De comediant* (Alkmaar 1947) 11 en 15.

⁵³ Frits Rovers, *Voor Recht en Vrijheid. De Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958* (Utrecht 1994) 19.

breuk met de vooroorlogse situatie van Nederland, waarin de politiek en maatschappij nog te zeer verzuimd was. In hun visie beoogde zij ook een bepaalde programmapolitiek, waarin de ideologie van een partij niet de leidraad moest vormen voor het beleid dat nodig was.⁵⁴

De *War of Ideas* is binnen het thema van de eenheidspolitiek duidelijk zichtbaar. Deze eenheidspolitiek heeft namelijk twee betekenissen. Volgens de Katholieke Actie zou de CPN zich voordoen als een partij voor iedereen. Dit beeld als brede volkspartij deugt niet volgens de Katholieke Actie. Gelovigen hebben namelijk geen ruimte voor kritiek op de partij en het uiteindelijk doel van de CPN om de macht te grijpen in Nederland. De CPN daarentegen ziet deze eenheidspolitiek als een noodzaak om de maatschappij van Nederland te veranderen. Door de kerk als reactionair te bestempelen, wordt ook het beeld gecreëerd dat deze eenheid als in breed in gang is gezet. Door de pijlen te richten op de kerk is instituut, en niet het belijden van het christelijke geloof op zich, is ook nog altijd ruimte voor gelovige arbeiders die hun heil zoeken binnen de CPN.

3.2 De gedachte over een Vijfde Colonne

Een tweede achterliggend thema in de brochures is de gedachte over de Vijfde Colonne. Voordat wordt ingegaan op dit begrip in het kader van de brochures, is het belangrijk om de geschiedenis van dit begrip aan te halen. Het woord is namelijk in verschillende contexten gebruikt. Het begrip Vijfde Colonne vindt zijn oorsprong in de Spaanse burgeroorlog. Kort samengevat meldde Emilio Malo, generaal van de opstandelingen, tijdens de burgeroorlog dat vier colonnes richting Madrid marcheerde. De Vijfde Colonne zou zich al in het niet-bezette Madrid bevinden. Dit leidde tot veel onrust in Madrid, aangezien zij dus nog niet door de opstandelingen waren veroverd. Veel vermeende aanhangers van Franco werden op grote schaal gearresteerd en er ontstond veel onrust in Madrid over deze vermeende Franco aanhangers.⁵⁵

Loe de Jong schreef in 1952 een boek over de Vijfde Colonne. De Vijfde Colonne waar Loe de Jong in zijn boek over spreekt heeft uiteindelijk niks te maken met de Spaanse Burgeroorlog. Loe de Jong spreekt namelijk van de Duitse variant van de Vijfde Colonne. Hij beschrijft in zijn boek het artikel van een Amerikaanse journalist die omschreef hoe in het begin van de Tweede Wereldoorlog verschillende pro-Duitse ondergrondse groeperingen aanwezig waren in Europese landen. Het waren deze ondergrondse groeperingen, die in hun eigen land bijvoorbeeld voorbereidend werk deden voor de Duitse invasie. Het was een groepering die indirect, en tijdens oorlogstijd direct, het eigen land wilde ondermijnen in dienst van het andere land, in dit geval Duitsland.⁵⁶

⁵⁴ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 2011) 54.

⁵⁵ Loe de Jong, *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2007) 3-4. Geraadpleegd van: digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, https://www.dbnl.org/tekst/jong038duit01_01/jong038duit01_01_0023.php.

⁵⁶ Ibidem, 6 (inleiding).

Het begrip 'Vijfde Colonne' is dus een verwijzing naar een groep samenzweerders die een land probeert te ondermijnen in dienst van een ander land. De groep samenzweerders opereert ondergronds en wordt ook niet herkend in de samenleving. Het begrip brengt dus ook een bepaalde angst met zich mee. Deze angst resulteerde bijvoorbeeld bij de Spaanse Burgeroorlog in vele arrestaties.

De Vijfde Colonne werd na de Tweede Wereldoorlog nog steeds als begrip gebruikt. Het verschil is echter dat de Vijfde Colonne nu niet in dienst van Duitsland zou staan, maar van de Sovjet-Unie. Direct na de Tweede Wereldoorlog ontstond in Nederland namelijk een negatieve houding tegenover politieke delinquenten. Met name tegenover Nederlanders die hadden samengewerkt met Nazi-Duitsland. Nadat inmiddels het eerste gekozen kabinet was geïnstalleerd, kreeg deze negatieve houding een opmerkelijk complement: de toenemende angst voor een nieuwe Vijfde Colonne.⁵⁷

In de brochures van de Katholieke Actie is deze nieuwe gedachte over een Vijfde Colonne een duidelijk thema. In 'CPN: een wolf in schaapskleren' wordt duidelijk hoe de Katholieke Actie dacht over een communistische samenzwering in Nederland, en andere delen in Europa, die hun eigen vaderland wilde ondermijnen in dienst van de Sovjet-Unie. In de brochure wordt een geheime order van Jozef Stalin aangehaald, die op 16 februari 1943 zou zijn uitgevaardigd.

De order luidde dat het bondgenootschap met de geallieerden alleen is aangegaan om de oorlog te beëindigen. Volgens de order zou men zich niet door de huidige tactiek, oftewel het bondgenootschap, in verwarring laten brengen. 'Zij is ontworpen om in het buitenland en onder de massa's van de onderscheidende Russische volkeren de indruk te wekken, dat wij afstand hebben gedaan van de principiële leerstellingen van onze overtuiging'.⁵⁸ De order eindigt met de boodschap dat de Sovjet-Unie uiteindelijk nog steeds streeft naar een wereldrevolutie.

De gedachte over een Vijfde Colonne is in deze passage te herkennen. Door deze order aan te halen wilde de Katholieke Actie laten blijken dat het beeld dat de Sovjet-Unie van zichzelf creëert, niet de juiste is. Het is zou schijn zijn voor een wereldrevolutie. Voor wie de geheime order uiteindelijk precies bedoeld zou zijn komt niet ter sprake in de brochure. Aangezien het in de brochure staat die specifiek over de CPN gaat, is het aannemelijk om te denken dat de geheime order, volgens de Katholieke Actie, voor de CPN en andere communistische partijen bedoeld was.

Nr. 98 van de brochures: 'De Vijfde Colonne: de betekenis der internationale communistische infiltratie', is een brochure specifiek gericht op de geheime communistische infiltratie van Europa en Nederland. Een belangrijk thema in deze brochure is de Komintern. De Komintern was een transnationale organisatie van communistische partijen die het gezamenlijke doel hadden om het

⁵⁷ P.F. Maas (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 deel 3. Het kabinet Drees-Van Schaik. Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw* (Nijmegen 1992) 566.

⁵⁸ Katholieke Actie, *CPN. Een wolf in schaapskleren* (Alkmaar 1947) 5-6.

kapitalistische systeem af te schaffen. Het hoofdkwartier van de Komintern zat in Moskou en kan, ondanks zijn officiële status als organisatie van onafhankelijke communistische partijen, worden gezien als een politiek instituut van de Sovjet-Unie.⁵⁹

In de brochure wordt duidelijk wat de Katholieke Actie van de Komintern vindt: 'De Komintern is van de primitieve verzameling revolutionairen, die met de eenvoud des harten (het kenmerk van de toegewijde idealist) en met de constructieve opstandigheid der ge obsedeerden aan een maatschappelijke wereldomwenteling geloofden, verworpen tot een giftig instrument van de nieuwe rode veroveringskruistocht'.⁶⁰ Dat de Katholieke Actie in de brochure de Komintern bespreekt, versterkt dus ook de gedachte over een Vijfde Colonne. De Komintern streefde namelijk naar het afschaffen van het kapitalistisch systeem en Europese communistische partijen waren lid van deze organisatie. Dit impliceert dat de Europese communistische partijen via deze organisatie dus ook het land proberen te ondermijnen.

De beschuldiging van een soort Vijfde Colonne blijft in de CPN-brochure 'de moraal van het communisme' niet onuitgesproken: 'Zolang de arbeidersklasse al in strijd staat met het kapitalisme, zolang ook zijn leugens, verdachtmakingen, vervalsingen en provocaties de scherpste wapens van de bourgeoisie'.⁶¹ In de brochure worden deze verdachtmakingen van een Vijfde Colonne als taal van de onderdrukker gezien.

Communisten zouden zich juist daarom bij de CPN en vakbonden moeten scharen. Volgens de brochure is het namelijk 'de natuurlijke, de historische taak van de communisten georganiseerd in de schoonste schepping van de arbeidersklasse: De Communistische Partij, de ideologie van de arbeidersklasse te ontwikkelen, te verdiepen en te verrijken'.⁶² Hiermee maakt de brochure de metaforische vergelijking met een soort bevrijding. De bevrijding van de arbeidersklasse, waardoor hun radicale ideeën ook zijn gelegitimeerd.

In het kader van de gedachte over een Vijfde Colonne is 1948 een bewogen jaar. In Praag werd een communistische coupe gepleegd en dit zorgde voor reacties in Nederland en de rest van de wereld. Het verdwijnen van Tsjechoslowakije achter het IJzeren Gordijn leidde tot ontzetting bij veel politici in Nederland, behalve bij de CPN. Communisten en niet-communisten werden over en weer beschuldigd en nieuwe maatregelen werden getroffen voor de binnenlandse- en buitenlandse veiligheid.⁶³

Zo werd bijvoorbeeld het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag opgericht, een organisatie bestaande uit vrijwilligers, en delen van de politie, die steun wilde verlenen aan het wettig gezag en

⁵⁹ Fridrikh I. Firsov, Harvey Klehr en John Earl Haynes, *Secret cables of the Comintern 1933-1943* (Yale 2014) 7.

⁶⁰ Katholieke Actie, *De Vijfde Colonne* (Alkmaar 1947) 30.

⁶¹ Fred Schoonenberg, *De moraal van het communisme* (Amsterdam 1947) 8.

⁶² Ibidem, 8 en 9.

⁶³ M.D. Boogaarts, 'De Nederlandse reactie op Praag 1948' in: in: Bob de Graaf en Cees Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 48-82, aldaar 48.

het land wilde behoeden voor mogelijke aanslagen.⁶⁴ Een jaar eerder werd ook de particuliere inlichtingendienst Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland opgericht door A.H.W. Hacke, een vooraanstaand verzetsman in de Tweede Wereldoorlog. Zij zagen een gevaar in het opkomende communisme en vonden dat dit moest worden bestreden. Binnen deze particuliere inlichtingendienst waren ook vrijwilligers aanwezig.⁶⁵

Daarbij kan gezegd worden dat de uitspraken die de CPN deed tijdens deze internationale spanning, ook niet bevorderlijk waren voor een vertrouwde relatie tussen de CPN en andere politieke partijen. Wouter Gortzak, oud CPN-lid beschreef, in zijn kanttekeningen over de naoorlogse CPN, dat de solidaire positie van de CPN tegenover de nieuwe communistische leiding van Tsjechoslowakije uiteindelijk ook voor een anticommunistische stemming zorgde.⁶⁶

Zijn vader, Henk Gortzak, constateerde ook dat de positie van de CPN ten opzichte van de communistische coupe in Tsjechoslowakije niet bevorderlijk was voor de binnenlandse relatie met andere partijen: 'De niet-communistische partijen gingen er toe over de communisten in het isolement te jagen. Maar de communisten zelf kozen evenzeer voor een versterkt isolement'.⁶⁷ De gedachte over een Vijfde Colonne werd dus ook door internationale spanningen teweeggebracht.

De gedachte over een Vijfde Colonne was niet louter een Nederlands fenomeen. Met het McCarthyisme in de Verenigde Staten in de jaren 50 werd ook het beeld gecreëerd van een communistische samenzwering die het Amerikaanse politieke bestel omver wilde werpen. Zelfs nu is de term ook nog in gebruik. In Engeland en de Verenigde Staten wordt de term gebruikt voor bijvoorbeeld moslims als potentiële terroristen.⁶⁸

Binnen het thema over de gedachte van een Vijfde Colonne zijn in de brochures ook verschillende ideeën te ontdekken. Vanuit de Katholieke Actie werd onder het mom van de Vijfde Colonne het beeld geschetst dat het communisme een interne vijand is die met hun ideeën de maatschappij willen ontwrichten. De CPN daarentegen beschrijft dat deze ontwrichting met name nodig is om een beter Nederland te creëren waarin de arbeidersklasse niet wordt onderdrukt. Ook hier schetst de CPN het beeld van de Katholieke Kerk als reactionaire kracht op opkomende communisme.

⁶⁴ M.D. Boogaarts, "'Het wettig gezag gesteund?'. Enkele aantekeningen over achtergronden, het ontstaan en verloop van het Nationaal Instituut Wettig Gezag' in: P.F. Maas (red.), *Politiek(e) opstellen* (Nijmegen 1981) 33-51, aldaar 33.

⁶⁵ B.G.J. de Graaff en C. Wiebes, "Beunhazerij op het gebied van bestrijding van het communisme'. De Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland en het streven naar een overheidsmonopolie op inlichtingen- en veiligheidsgebied' in: J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* ('s Gravenhage 1992) 147-162, aldaar 150.

⁶⁶ Wouter Gortzak, *Kluiven op een buitenbeen. Kanttekeningen bij enige naoorlogse ontwikkelingen van het Nederlands communisme* (Amsterdam 1967) 58-59.

⁶⁷ Henk Gortzak, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist* (Amsterdam 1985) 268.

⁶⁸ Dmitry Chernobrov, 'Who is the modern traitor? 'Fifth Column' accusations in US and UK politics and media', *Politics* 39:3 (2019) 347-362, aldaar 359.

3.3 De angst voor secularisatie

Een derde achterliggend thema in de brochures is de angst voor secularisatie. In de brochure 'Het tweede front: gebedsactie om waarachtige christenen' wordt betoogd dat de materialistische uitgangspunten van de communisten onjuist zijn en dat deze uitgangspunten ook moeten worden bestreden.⁶⁹ Opvallend is dat, volgens de brochure, deze bestrijding zowel naar binnen als naar buiten zou moeten zijn. Ook christenen zouden zich namelijk te veel met het materialistisch leven hebben beziggehouden. Door eerst de eigen houding kritisch te bekijken zou een christen uiteindelijk tot de vervulling van zijn plicht kunnen komen.⁷⁰

De bestrijding naar buiten betekende een bekeringsactie onder communisten, hoe moeilijk dit ook zou zijn voor christenen volgens de brochure. In de brochure proberen ze daarom ook aansluiting te vinden bij bepaalde punten van het communisme: 'Hun streven naar volledige rechtvaardigheid, naar gelijkheid, vrijheid en broederschap, hun heftig verlangen om ook als arbeider voor volwaardig te worden aangezien zijn toch even zo vele aanknopingspunten, die ons bij het apostolaat onschatbare diensten kunnen bewijzen'.⁷¹

In deze brochure is de toon milder dan andere brochures. Het verschil met andere brochures is dat bij deze een meer nuancerende kijk is geformuleerd over communisten. Met name het citaat hierboven geeft die nuance weer en impliceert een aantal overeenkomsten zoals het streven naar solidariteit en gelijkheid. Met het oog op de bekeringsactie wilde de Katholieke Actie waarschijnlijk elementen van verbinding benoemen wat betreft communisten en katholieken.

In de CPN-brochure 'De weg naar een nieuwe wereld' wordt duidelijk dat het solidarisme, dat in de katholieke brochure 'Het tweede front' nog als aanknopingspunt voor communisten en katholieken werd gezien, op een andere manier wordt geïnterpreteerd. Volgens de brochure zou in de encyclieken beschreven zijn dat het solidair systeem zou moeten bestaan uit de arbeider die naar vermogensvorming streeft, en dat de arbeider in ruil daarvoor nuttige goederen produceert om de werkloosheid te verminderen.⁷²

In de brochure wordt deze solidaire gedachte echter opgevat als een andere vorm van onderdrukking van de arbeider. Met deze katholieke visie op solidariteit wordt namelijk volgens de brochure de indruk gewekt dat arbeider, ondernemer en kapitaal dezelfde belangen delen, terwijl dit niet het geval zou zijn. Deze katholieke visie zou daarom foutief zijn. De arbeider zou helemaal geen

⁶⁹ Katholieke Actie, *Het tweede Front* (Alkmaar 1947) 6-7.

⁷⁰ Katholieke Actie, *Het tweede Front* (Alkmaar 1947)16.

⁷¹ *Ibidem*, 17.

⁷² J. Harmsen, *De weg naar een nieuwe wereld. Beknopt overzicht van de doelstellingen van het communisme* (Amsterdam 1947) 98.

belang delen met zijn kapitalist, hoge winsten voor de kapitalist betekende namelijk hoge prijzen voor goederen die de arbeider consumeert.⁷³

Ook hier zien we duidelijk terug hoe de CPN en de Katholieke Actie een verschillend idee hadden over de overeenkomsten tussen elkaar. Waar de Katholieke Actie een optie tot toenadering zag in de gedachten over solidariteit, interpreteert de CPN de katholieke solidariteit als een vorm van onderdrukking van de arbeidersklasse. Dit zorgde er ook voor dat de CPN voor hun aanhang duidelijk maakte dat een samenwerking tussen de kerk en de CPN niet mogelijk was. Zouden ze dit niet duidelijk maken, dan konden gelovige CPN-leden wellicht overlopen. Je ziet hier dus ook een sterke polariserende werking terug in de *War of Ideas*.

Richting het slot van de KA-brochure, wordt het belang geuit van een nationale gebedsactie. De priester moest hierin een belangrijke rol spelen, met name tijdens de mis. Hierin zou hij het belang moeten benadrukken van de bekeringsactie.⁷⁴ Er wordt ook een rol toebedeeld aan de onderwijswereld. Docenten hadden onder andere de taak om studenten en leerlingen bewust te maken van hun materialistische kijk en opvoeding binnen de maatschappij.⁷⁵

Deze nationale gebedsactie en het belang van een bekeringsactie hield een zeker angst in voor secularisatie van de maatschappij. Katholieken zouden daarbij ook een reflecterende houding op zichzelf moeten aannemen. Met name bij de boodschap dat katholieken ook naar zichzelf moeten kijken in het kader van de bekeringsactie onder communisten komt dit naar boven. Een recente studie naar secularisatie in Nederland laat echter de secularisatie in 1966 beginnen en spreekt van een geïstitutionaliseerd christendom tot aan 1966.⁷⁶ Meerdere studies naar de secularisatie in Nederland geven ook de jaren 60 als beginpunt aan van secularisatie van de Nederlandse samenleving.

Het naoorlogs enthousiasme voor veranderingen, bijvoorbeeld vanuit de NVB en ook de PvdA, werd uiteindelijk ook niet waargemaakt. De verzuiling bleef bestaan, met het katholicisme als dominante factor binnen de samenleving. Dit had met name te maken met vooruitstrevende politici die het behoudende karakter van de naoorlogse bevolking had onderschat. Nederland was nog niet klaar voor een breuk met de vooroorlogse samenleving.⁷⁷

Het is daarom belangrijk om deze brochure, en ook de gehele brochurereeks, in zijn tijd te plaatsen. Deze brochurereeksen waren gedrukt in 1947, een jaar waarin de CPN met 53.000 leden zijn

⁷³ J. Harmsen, *De weg naar een nieuwe wereld. Beknopt overzicht van de doelstellingen van het communisme* (Amsterdam 1947) 99.

⁷⁴ Katholieke Actie, *Het tweede Front* (Alkmaar 1947) 23.

⁷⁵ *Ibidem*, 25.

⁷⁶ Joris Kregting, Peer Scheepers, Paul Vermeer en Chris Hermans, 'Why God Has Left the Netherlands: Explanations of the Decline of Institutional Christianity in the Netherlands Between 1966 and 2015', *Journal for the Scientific Study of Religion* 57:1 (2018) 58-79.

⁷⁷ Jac Bosmans en Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 2011) 70.

grootste aantal ooit had bereikt.⁷⁸ Dat de Katholieke Actie zijn zorgen uitte over deze ontwikkeling blijkt uit de zin: 'We staan hier voor feiten: het communisme heeft over de gehele linie sterk aan macht gewonnen en is op weg naar de vervuiling van lang gekoesterde idealen. En welke idealen!'⁷⁹

De nieuwe naoorlogse retoriek vanuit de CPN, om een brede volkspartij te zijn waar alle arbeiders zich thuis moesten voelen, werd waarschijnlijk door de Katholieke Actie ook als een dreiging ervaren. De kans bestond dat ontevreden katholieke arbeiders zich bij deze partij konden aansluiten. Een jaar na de publicatie van de brochures komt de verhouding tussen de CPN en andere politieke partijen op scherp te staan, vooral door de steun vanuit de CPN aan de communisten in Tsjechoslowakije. Het was ook een cruciaal jaar wat betreft de aanhang en de populariteit van de CPN. Vanaf 1948 is namelijk het ledenaantal louter gedaald en ongeveer tien jaar later bestaat de partij nog maar uit 11.262 leden.⁸⁰

⁷⁸ G. Voerman en J. Wormer, 'De CPN in cijfers 1909-1991' in: Margreet Schrevel en Gerrit Voerman (red.), *De communistische erfenis. Bibliografie en bronnen betreffende de CPN* (Amsterdam 1997) 161-170, aldaar 165.

⁷⁹ Katholieke Actie, *Het Tweede Front* (Alkmaar 1947) 5-6.

⁸⁰ G. Voerman en J. Wormer, 'De CPN in cijfers 1909-1991' in: Margreet Schrevel en Gerrit Voerman (red.), *De communistische erfenis. Bibliografie en bronnen betreffende de CPN* (Amsterdam 1997) 161-170, aldaar 165.

4. Conclusie

Dit onderzoek heeft laten zien dat ook in Nederland kan worden gesproken van een *War of Ideas* direct na de Tweede Wereldoorlog. De CPN en de Katholieke Actie hielden er verschillende ideeën op na, en gebruikte onder andere brochures voor het verspreiden van deze ideeën. In de inleiding werd de vraag gesteld: waarom begon de Katholieke Actie, door middel van een brochurereeks, zich in 1947 uit te spreken over de CPN? Drie thema's kwamen duidelijk terug in de brochures van de Katholieke Actie. Dat was de eenheidspolitiek van de CPN, de gedachte over een Vijfde Colonne en de angst voor secularisatie. Het is belangrijk om deze drie thema's in de tijd te plaatsen, omdat dit uiteindelijk inzicht kan geven in de beantwoording van de hoofdvraag.

De eenheidspolitiek was een ontwikkeling na de Tweede Wereldoorlog die stond voor meer eenheid onder het volk, om vervolgens een brede volkspartij te worden. De eenheidspolitiek werd onder andere door de linkse partijen bedreven, alhoewel verschillend over deze eenheidspolitiek werd gedacht. Hierin was de CPN voornamelijk gefocust om een volkspartij voor de arbeiders te worden. Opvallend is dat ze hierbij de Katholieke Kerk als reactionair bestempelen. Waarschijnlijk deden ze dit om het beeld te creëren van een breed opkomende communistische beweging.

Daar de Katholieke Actie een onderscheid maakte tussen gelovigen en ongelovigen, beschrijft de CPN juist dat zij dit onderscheid niet maken. Met het praktiseren van geloof zouden zij geen problemen hebben, wel zien zij de kerk als instituut dat onderdeel is van de onderdrukker. Ze probeerde hier duidelijk een appel te doen op de gelovige arbeider. Het was deze eenheidspolitiek van de CPN die de Katholieke Actie beoordeelde als schijn. De werkelijke bedoelingen van deze eenheidspolitiek zou niks met opbouw van Nederland hebben te maken. De CPN zou namelijk via deze eenheidspolitiek uit zijn op macht.

De gedachte over een Vijfde Colonne was ook een thema dat terugkwam in de brochures van de Katholieke Actie. Het is een begrip dat tijdens de Spaanse Burgeroorlog is ontstaan en zelfs nu nog in gebruik is. Na de Tweede Wereldoorlog werd duidelijk dat de Sovjet-Unie zich niet meer terugtrok uit de gebieden die zij veroverden op Nazi-Duitsland. Met hun groeiende macht, en ook de groeiende populariteit van de CPN, ontstond er meer argwaan tegenover de Sovjet-Unie en hun sympathisanten, oftewel de Europese communistische partijen.

De Europese communistische partijen zouden uit zijn op ontwrichting van de maatschappij en moesten daarom volgens de Katholieke Actie als binnenlandse vijand worden gezien. De CPN schetste hierbij het idee dat deze beschuldigingen de taal van de onderdrukker is. Ze willen Nederland en hun aanhang duidelijk maken dat deze ontwrichting, ook wel bevrijding, juist tot stand moet komen omdat dit ten goede zou komen voor de arbeidersklasse.

De angst voor secularisatie was ook als thema geanalyseerd. Met name in de brochure 'Het tweede front' sprak de Katholieke Actie van een groeiende dreiging van het communisme, die vooral gevaarlijk zou zijn vanwege hun materialistische kijk op het leven. Opvallend is dat ze wel toenadering zochten bij communisten. Met name op het vlak van solidariteit zou volgens de Katholieke Actie overeenkomsten te vinden zijn tussen communisten en christenen. Hier benadrukte de CPN weer dat de christelijke visie van solidariteit betekent dat de arbeider en ondernemer samen moesten werken om de maatschappij draaiende te houden. In de communistische visie op solidariteit was dit volgens de CPN onacceptabel. De arbeider zou zich juist moeten bevrijden van de ondernemer. Op het eind van de brochure van de Katholieke Actie wordt een beroep gedaan op de katholieken om communisten te bekeren in hun foute levensopvattingen.

De drie thema's, die in de katholieke brochures aan bod komen, waren waarschijnlijk factoren die ervoor zorgde dat de Katholieke Actie zich bedreigd voelde en uiteindelijk overging tot het publiceren van brochures tegen de Nederlandse communisten en hun partij. Hierdoor konden zij zich uitspreken over communisten. Het jaar waarin de brochures zijn gepubliceerd, was ook het jaar waarin de CPN de meeste populariteit genoot. Het is aannemelijk dat de Katholieke Actie deze ontwikkeling van groeiende populariteit en ledenaantal als een bedreiging zag.

In het kader van de *War of Ideas* zouden ook andere decennia, zoals de jaren 60 en 70, onderzocht kunnen worden. Dit kan namelijk inzicht geven in de manier waarop Nederlandse politieke partijen interactie zochten met de samenleving, en op welke manier politieke partijen een debat creëerde in de samenleving. Werden in de jaren 70 bijvoorbeeld ook nog steeds veelvuldig brochures gedrukt?

Bibliografie

Primaire literatuur

- Katholieke Actie, *Catechismus over het communisme* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *CPN. Een wolf in schaapskleren* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *De Vijfde Colonne* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *Een kast vol rode mantels* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *Eenheidsvakbeweging. De comediant* (Alkmaar 1947).
- Groot, P, de., *Het communisme in opmars* (Amsterdam 1947).
- Harmsen, J., *De weg naar een nieuwe wereld* (Amsterdam 1947).
- Katholieke Actie, *Het hek van de dam* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *Het Tweede Front* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Actie, *Ken de vijand* (Alkmaar 1947).
- Katholieke Arbeidersbeweging, *Kleine gids van de grote K.A.B.. Ten dienste van de plaatselijke bestuurders en propagandisten* (Utrecht 1947).
- Schoonenberg. F., *De moraal van het communisme* (Amsterdam 1947).

Secundaire literatuur

- Bank, J. *God in de oorlog. De rol van de Kerk in Europa 1939-1945* (Londen 2015).
- Bleich, Anet & Max van Weezel, 'Koude Oorlog, Stalinisme en linkse intellectuelen' in: Joost Divendal e.a., *Nederland, links en de Koude Oorlog* (Amsterdam 1982) 81-98, aldaar 88.
- Bleich, Anet & Max van Weezel, *Ga dan zelf naar Siberië! Linkse intellectuelen in de Koude Oorlog* (Amsterdam 1978).
- Boogaarts, M.D., "'Het wettig gezag gesteund?'. Enkele aantekeningen over achtergronden, het ontstaan en verloop van het Nationaal Instituut Wettig Gezag' in: P.F. Maas (red.), *Politiek(e) opstellen* (Nijmegen 1981) 33-51, aldaar 33.
- Boogaarts, M.D., 'De Nederlandse reactie op Praag 1948' in: in: Bob de Graaf en Cees Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 48-82, aldaar 48.
- Bosmans, J. & Alexander van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 2011).
- Buys, L. & Boelaars, H., *De Katholieke Actie* (Voorhout 1946).
- Chernobrov, Dmitry, 'Who is the modern traitor? 'Fifth Column' accusations in US and UK politics and media', *Politics* 39:3 (2019) 347-362, aldaar 359.

De Katholieke Actie, *Wat is? Wat wil? Wat doet? De Katholieke Actie van Nederland* (Heemstede 1951).

Engelen, Dick, *Frontdienst. De BVD in de Koude Oorlog* (Den Haag 2007)

Firsov I. Fridrikh, Harvey Klehr, John Earl Haynes, *Secret cables of the Comintern 1933-1943* (Yale 2014)

Gortzak, Henk, *Hoop zonder illusies. Memoires van een communist* (Amsterdam 1985).

Gortzak, Wouter, *Kluiven op een buitenbeen. Kanttekeningen bij enige naoorlogse ontwikkelingen van het Nederlands communisme* (Amsterdam 1967)

Graaff, B.G.J de & Wiebes, C., "Beunhazerij op het gebied van bestrijding van het communisme'. De Stichting Opleiding Arbeidskrachten Nederland en het streven naar een overheidsmonopolie op inlichtingen- en veiligheidsgebied' in: J. Hoffenaar en G. Teitler (red.), *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* ('s Gravenhage 1992) 147-162, aldaar 150.

Haan, Peter de, *Van volgzame elitestrijder tot kritische gelovige. Geschiedenis van de Katholieke Actie in Nederland 1934-1966* (Nijmegen 1994).

Jong, Loe de, *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2007). Geraadpleegd van: digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren,
https://www.dbnl.org/tekst/jong038duit01_01/jong038duit01_01_0023.php.

Luykx, P., *De actie 'voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief* (Nijmegen 1978).

Maas, P.F. (red.), *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 deel 3. Het kabinet Drees-Van Schaik. Anticommunisme, rechtsherstel en infrastructurele opbouw* (Nijmegen 1992).

Om Neêrlands Toekomst (1943), Geraadpleegd van: Delpher,
[https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/results?coll=ngvn&facets%5Bannotation%5D%5B%5D=zie%3A+De+Ondergrondse+Pers+1940-1945+%28nr.+965%3A+Vrij+Nederland%2C+Amsterdam%29&maxperpage=36&page=1&query=.](https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/results?coll=ngvn&facets%5Bannotation%5D%5B%5D=zie%3A+De+Ondergrondse+Pers+1940-1945+%28nr.+965%3A+Vrij+Nederland%2C+Amsterdam%29&maxperpage=36&page=1&query=)

Rovers, Frits, *Voor Recht en Vrijheid. De Partij van de Arbeid en de Koude Oorlog 1946-1958* (Utrecht 1994).

Stutje, Jan-Willem, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000)

Voerman, G. & J. Wormer, 'De CPN in cijfers 1909-1991' in: Margreet Schrevel en Gerrit Voerman (red.), *De communistische erfenis. Bibliografie en bronnen betreffende de CPN* (Amsterdam 1997) 161-170, aldaar 165.

Witte, G.T., 'Bevangen door de eenheidskoorts. De Eenheidsvakcentrale en de binnenlandse veiligheid' in: Bob de Graaf en Cees Wiebes (red.), *Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960* (Den Haag 1994) 11-31, aldaar 17, 20 en 21.